

Százötven éve született Wéber Ede, a helvéciai szőlőtermelés és borászat megalapítója

A XIX. század utolsó évtizedeit a magyarországi szőlő- és bortermelés talán legtragikusabb időszakaként tarthatjuk számon. Az Észak-Amerikából nyugat-európai „közvetítés-sel” behurcolt, szőlőn élősködő gyökérteretű, a filoxéra kártétele következtében – főleg a hegyvidéki szőlőket letarolva – történelmi borvidékeink legértékesebb szőlői pusztultak el. Hazánkban a filoxérát először a délvidéki Pancsován (Torontál vármegye) mutatták ki 1875-ben, kezdetben azonban nem vették komolyan. Az 1880-as évek derekától azonban a filoxéra rohamosan terjedt. 1885-ben még csak 375, 1898-ban már 2863 községben észlelték a filoxéra jelenlétét.¹ Ez azt jelentette, hogy a történelmi Magyarország valamivel több mint 5000 szőlőtermelő településének nagyobbik fele fertőzött volt. Ezzel párhuzamosan egyre nagyobb méreteket öltött a szőlőterület csökkenése, mely 1895-ben érte el mélypontját. Az 1885. évi 366 790 hektárnyi szőlő 11 év alatt 45%-kal lett kevesebb (202 871 ha).² Ha figyelembe vesszük, hogy közben azért szőlőt is telepítettek (1888–1894 között több mint 40 000 hektáron),³ akkor pontos statisztikák hiányában reálisnak fogadhatók el azok a múlt század végi becslések, amelyek a filoxéra által 1895-ig elpusztított szőlőket 173 000–184 000 hektárban jelölték meg. Ha ehhez még hozzávesszük a már fertőzött szőlőket is, akkor a filoxéra sújtotta területek mintegy 219 000–230 000 hektárra tehetők.⁴

A kártevő ellen többféle módon próbáltak védekezni. A legradikálisabb eljárás a fertőzött területen talált szőlőtövek kiirtása volt. Egy másik mód szerint a megtámadott területet vízzel árasztották el évente 5–6 héten keresztül. A védekezés újabb válfaját a szénkénegezés jelentette. Ajánlották a termelőknek a fentiekén kívül az amerikai fajták telepítését és a filoxéramentes homoktalajok beültetését.

Az ún. irtásos módszerrel megakadályozni nem, csak lassítani tudták a kártevő továbbterjedését, a víz alatt tartást számos helyen nem lehetett alkalmazni, a szénkénegezés ugyan hatásosnak bizonyult, de elég körülményesen lehetett csak végezni, hosszú ideig tartott és jelentős költségekkel járt. Az amerikai vesszőkkel ugyan nem bírt a filoxéra, de silány bort adtak és csak oltványként voltak eredményesen használhatók. A filoxérának ellenálló (immunis) homokon viszont valamennyi fajta termesztető volt.

A homoki szőlőtelepítés korántsem volt ismeretlen hazánkban. Évszázadok óta foglalkoztak vele, de válogatás nélküli ültetéssel, kezdetleges és elmaradott művelési móddal évszázados szokások konzerválódtak. Természetszerűleg következett ebből, hogy a szakszerűtlenül kezelt szőlőkből csak gyenge minőségű bort lehetett előállítani.

A filoxéra megállíthatatlannak látszó terjedése miatt külföldi, elsősorban franciaországi példák nyomán fordult a figyelem Magyarországon is a nagyobb homokterületek: a Nyírség, a délvidéki Deliblát és mindenekelőtt a Duna-Tisza köze felé. Mindez azért történt, mert bebizonyosodott, hogy a legalább 75% kvarctartalmú, és 35% alatti víztartó képességgel rendelkező homokban a filoxéra nem él meg, vagy ha oda is kerül, elpusztul, mert a könnyen omló homokban nem tud vándorolni. A homoki szőlőtelepítés jelentőségét fokozta, hogy ezáltal nagy kiterjedésű futóhomok-területek megkötésére is lehetőség nyílt.

A földművelésügyi tárca és a különböző szakintézmények meghatározó szerepet játszottak a szőlőtelepítés megújításában. A Borászati Kormánybiztosság, a Központi Szőlészeti

¹ Magyar Statisztikai Évkönyv 1898. Bp. 1899. 72. old.

² A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. III. kötet. Bp. 1898. 28–29. old., valamint Magyarország földművelésügye az 1911. évben. Bp. 1913. 30. old. alapján, saját számításaink szerint.

³ Lónyai Ferenc: Szőlőművelés és borászat. In: Magyarország földművelésügye, 1896. Bp. 1896. 631. old.

⁴ U. o.

Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet, a szőlészeti-borászati vándortanítói hálózat kiszélesítése, a szőlészeti-borászati alsó, közép- és felsőfokú oktatás kiépítése mind jelentős mértékben járultak ehhez a folyamathoz. Számos rendelkezés intézkedett arról, hogy különböző kedvezményekkel (hitel, adómentesség, ingyenes szaporítóanyag stb.) ösztönözzék a telepítési kedvet.

A korszerű szőlőtermesztés bemutatása, válogatott fajták termesztése, szaporítása és elterjesztése érdekében 1883-ban Kecskemét határában egy 200 kh (115 ha) nagyságú mintatelepet hoztak létre, melyet a kezdeményező Miklós Gyula borászati kormánybiztosról „Miklós-telep”-nek neveztek el.

Az állam segítségével, biztatása eredményes volt: a korábban nem sokra tartott, legfeljebb birkalegetetésre használt sívó homokot a múlt század végén elkezdték szőlővel beültetni. A telepítők elsősorban parasztok közül kerültek ki, de szép számmal találunk közöttük polgárokat, iparosokat, értelmiségieket és kisebb-nagyobb földterületekkel rendelkező birtokosokat is. Gomba módra szaporodtak a néhány száz □-öles, vagy 1–2 katasztrális holdnyi telepített parcellák. De létrejöttek ezeknél jóval nagyobb szőlőgazdaságok is, magánszemélyek, különböző társulások révén. A múlt század nyolcvanas-kilencvenes évtizedeiben alapították a Muraközy testvérek a Kecskemét határában levő Szikrán 200 holdas (115 ha) szőlőtelepüket. Ekkor hozta létre Kláber Mór – Lajosmizse mellett – több mint 700 kh (400 ha) nagyságú telepét, melyből 500 hold (287 ha) volt a szőlő. Szeged mellett Királyhalmon Ormódy Béla 200 holdas szőlőgazdaságát. Az Oppenheim testvérek Nagykőrös határában 90 holdon (52 ha), B. Tóth Ferenc ugyancsak Nagykőrös mellett 70 holdon (40 ha) Unghváry László a Cegléd melletti Csemőn 126 kh-n (72 ha) telepített szőlőt. A múlt század utolsó évtizedének elején pedig a Weber Ede szervezte szőlőtelepítő társaság kezdte meg Kecskemét határában 2000 holdas birtokán a szőlőtelepítést.⁵

A svájci származású Weber 1843. január 11-én született Baselben. Tanítói oklevelet szerzett, majd egy Bern melletti nevelőintézetben dolgozott. 1871-ben a Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hívására jött Magyarországra, hogy svájci mintára nevelőintézetet szervezzen árva gyermekek számára. A Balatonfüreden létesített árvaházban az elméleti oktatás mellett gyakorlati foglalkozás is folyt az intézmény gazdaságában. Weber mint az intézet igazgatója egy, az árvaházhoz kapcsolódó „szőlőműves felső népiskolát” is megszervezett. Tanártársaival azonban később ellentétbe került, pedagógiai elképzeléseit nem tudta maradéktalanul megvalósítani, ezért távozott Balatonfüredről.

1875-ben a budai tanítóképzőbe került, ahol a német nyelv tanára lett. A Gellérthegy nyugati lejtőjén a tanítóképző által bérelt 10 holdnyi szántóföldet takarmánnyal vettette be, s hamarosan 35 szarvasmarhából álló tehenészetet hozott létre. Nemcsak a tanítóképző – Weber kezdeményezésére épített – internátusának lakói jutottak így rendszeresen tejhez, hanem a tejeladásból származó hasznuk is származott. 1883-ban két lánya meghalt diftériában, ez annyira megviselte Webert, hogy nyugdíjba vonult.

Felesége örökségéből Kerepesen 73 hektáros birtokot vásárolt, ahol gazdálkodni kezdett. A szántók és legelők mellett számottevő gyümölcsösöt és szőlőtelepet alakított ki. Itt termesztett szőlőiből szüretelt vörösboraival néhány év múlva több díjat nyert hazai versenyeken és kiállításokon. Az 1880-as évek vége felé Weber jó nevű szőlő- és bortermelőnek számított Magyarországon.

A vállalkozó kedvű svájci felfigyelt a homoki szőlőtelepítésben rejlő lehetőségekre. Külföldi tőke segítségével részvénytársaságot kívánt alapítani, mely egy nagyobb – több száz, vagy akár ezerholdas – szőlőtelep létesítéséhez nyújtott volna anyagi alapot. Eötvös Károly, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt egyik vezérégyénisége, akinek baráti köréhez tartozott Weber is, a délvidéki deliblái homokvidéket ajánlotta, de ő a fővárostól való nagy távolság miatt nem tartotta megfelelőnek. Alkalmasabbnak tünnek a Duna-Tisza közti hatalmas homokterületek. A kecskeméti „Miklós-telep” megnyerte Weber tetszését, s elhatározta, hogy amennyiben a város környékén olesón jut földhöz, megvalósítja tervét. Weber érdekében Eötvös Károly közbenjárt Miklós Gyula borászati kormánybiztosnál, levelében utalt arra, hogy „... a kecskeméti kezdeményezés tekintélyétől függ a nagykőrösi,

⁵ A homoki szőlőtelepítés összefoglaló elemzésére és értékelésére nézve lásd: *Für Lajos: Kertes tanyák a futóhomokon* (Tájtörténeti tanulmány) Bp. 1983.

⁶ Bács-Kiskun Megyei Levéltár (BKML) Kecskemét városi iratok 11.374/894.

⁷ U.o.

szegedi, halasi, nyírségi és deliblati folytatás sikere”.⁶ A kormánybiztos támogatta Wébert csakúgy, mint Kerkápoly Károly korábbi pénzügyminiszter, az Országos Mintapince felügyelő bizottságának elnöke, akik „őszintén és bizalmasan” kérték Kecskemét város vezetőit, hogy „lehető leghamarabb” kössenek szerződést Wéberrel, hogy a szőlőtelep mielőbb megkezdhesse működését.⁷

Wéber közben nekilátott részvényeseket gyűjteni. Bár 1891-re a szükséges tőkének csak mintegy fele állt rendelkezésre, Weber előzetes szerződést kötött az akkor még Kecskeméti Szőlőtelepítő Vállalatnak nevezett társaság képviselőjeként Kecskemét városával.⁸ Eszerint a város 2000 katasztrális hold (1151 ha) közlegelőt adott el a társaságnak. A szerződésben kimondták, hogy a város és a társaság közös célja egyrészt „a phylloxera által elpusztított szőlővidékek elszegényedett munkásosztályát megmenteni, s a kiköltözéstől (azaz a kivándorlástól – P. J.) visszatartani”, másrészt „a homokos területeknek szőlővel való okszerű beültetése által az ország szőlő- és bortermését egészséges alapon újra biztosítani”. Kecskemét városának azért is volt érdeke a terület eladása, mert az érte kapott pénzből a törzsvagyont kívánta növelni, illetve az új városháza építésére akarta fordítani. Az összeget végül a kecskeméti Katona József Színház építésére használták fel.⁹

A telepeket Kecskemétről és környékéről nem lehetett toborozni, hanem „csak a Balaton vidékén, avagy szélesebb értelemben túl a Dunán, phylloxera által sújtott lakosok közül”. Ez teljes mértékben meg is valósult, hiszen az 1892-ben „Bérszerződést” kötött kerekén 100 telepes kivétel nélkül a Balaton északi partján fekvő községekből érkezett családjával együtt.¹⁰ Ebben nyilvánvalóan szerepet játszott Wéber balatonfüredi tartózkodása idején kialakult helyismerete.

A végleges adásvételi szerződést 1893. október 12-én kötötték meg Lestár Péter kecskeméti polgármester és Wéber Ede mint a Helvétia nevű közbirtokosságnak képviselője.¹¹ A társaság tagjainak túlnyomó többsége – mint ez a telep elnevezésében is kifejezésre jutott – svájci tőkepénzes volt. A szerződésben rögzítették, hogy a társaság köteles legalább 1600 katasztrális holdnyi területet 200 db, egyenként 8 kh nagyságú részre felosztani, azokon „különálló munkáslakást építeni, s minden résznek legalább felét szőlővel beültetni, s mint szőlőterületet művelni és kezelni, s ekként fenntartani”. A szőlőtelep területéből a fennmaradó 400 holdat a társaság saját elképzelése szerint használhatja elsősorban szőlő- és gyümölcstermesztésre, ez volt az ún. magánbirtok.

A telepekkel egyenként kötött „Bérszerződés”-ben¹² aprólékosan meghatározták a telepek kötelezettségeit, mindenekelőtt a szőlőtermesztéssel kapcsolatos tennivalókat. A 8 holdas területből 4 kh volt a szőlő, 3 kh a szántó, 1 kh a gyümölcsös. A szerződés „legalább egy szobából, kényelmes konyhából és három marhára elegendő istállóból” álló épületet adott a telepeseknek, akik évi fizetést kaptak munkájukért negyedéves részletekben, de a termés teljes egészében a társaságot illette meg. A háromholdnyi szántót a telepesnek konvencióként kellett művelnie. A szerződés leglényegesebb része az volt, hogy 30 év után az épület és a hozzá tartozó szőlőterület ingyen és véglegesen a telepes tulajdonába kerül, ha a kemény és szigorú feltételeknek eleget tesz.

Hamarosan megkezdődött a szőlők ültetése. A vesszők egy részét Miklós-telepről szereztek be, de Wéber az ország különböző tájairól hozatott ültetnivalót, melyek többsége a tömegbort adó fajták közül került ki. Wéber nagy iramban végeztette a telepítést, hiszen égetően szükséges volt, hogy az ültetvények mielőbb termőre forduljanak, és a telep jövedelmezzen. A szőlőtelep vételárának másik felét 1897. január 1-jéig kellett letennie a társaságnak. Elérkezett a határidő, Wéberék nem tudtak fizetni, a város beperelte őket. A szerződés szerinti 200 teleknek alig több mint felét sikerült művelés alá vonni. A társaság kénytelen volt a be nem telepített területből 500 kh-t eladni, s a vételárból törlesztették a tartozásokat.¹³

⁶ BKML Kecskemét városi iratok. 4470–1905. hivatalos másolat az 1891. december 16-i szerződésről.

⁷ BKML Kecskemét város polgármesteri iratai I. 2829/892.

⁸ BKML Kecskemét város polgármesteri iratai I. 1364–893. 11.315/892.

⁹ BKML Kecskemét városi iratok. 4470–1905. Hivatalos másolat az 1893. október 12-i „Adásvételi szerződés”-ről.

¹⁰ BKML Kecskemét városi iratok 405–1902. 10.060/1902.

¹¹ BKML Kecskemét városi iratok 4470–1905. 14.692/905.

¹² BKML Kecskemét városi iratok 4470–1905. 11.116/903.

Közben egyre feszültebbé vált a telepesek és a társaság közötti viszony. Mind súlyosabb tehernek bizonyult a telepesek számára a 30 évig tartó ingyenmunka. Voltak, akik hanyag munkát végeztek, elcsavarogtak, állandóan panaszra jártak a kecskeméti városi tanácshoz, sőt a fővárosban a Földművelésügyi Minisztérium illetékeseihez. A többség azonban – zsörtölődve ugyan – erejét megfeszítve dolgozott, hajtotta magát és családtagjait az önálló birtokhoz jutás távoli célja felé. A telepigazgatóság – élve a szerződésben lefektetett lehetőségekkel – rendkívüli szigorúsággal, néha már kíméletlenülke módon igyekezett a telepesek megfelelő szintű munkáját a minél eredményesebb gazdálkodás érdekében hasznosítani. A helvéciai állapotokat eltúlozva, még a parlamentben is felszólaltak Weber „kizsákmányoló” módszerei ellen. De megvádolták különböző manipulációkkal, sőt sikkasztással is. Kétségbe vonták szakértelmét, a svájci részvényesek pedig úgy vélték, Weber rászedte és kihasználta őket.

Ez az állapot lassan tarthatatlanná vált. Ezért a társaság és a telepesek kérték a kecskeméti jogügyi bizottságtól a szerződés megváltoztatását, illetve a különböző teleprészek megváltásának engedélyezését. A megváltás azt jelentette, hogy a telepes örökron megkapta azt a háromholdnyi földterületet, amit eddig konvencióként művelt, továbbá benn maradhadt eddigi lakásában. Tehát nem az általa telepített és gondozott 4 kh szőlőhöz és 1 kh gyümölcsöshöz jutott hozzá, hanem újonnan beültetendő területhez. 1903-ban a 103, egyenként 8 holdas telket hivatalosan felértékeltek. A becsérték a telek valódi értékének 75%-át jelentette, s megváltáskor a telepesnek a fennmaradó 25%-ot készpénzben kellett (volna) kifizetnie.¹⁴ Mivel azonban készpénzzel nem rendelkeztek, Weber hitelezte meg az összeget, s ennek ellenértékét – az 1905-ben aláírt szerződés értelmében – 5 év alatt kellett ledolgozniuk az egyenként 4 kh szőlőben és 1 kh gyümölcsösben.¹⁵

A szerződést 80 telepes aláírta és újból munkához látott. Öt év után 3 holdnyi saját szőlővel és házzal rendelkeztek, pedig munkaidejük nagy részét a ledolgozással töltötték. Közülük az ügyesebbek és szerencsésebbek a későbbi évek során még néhány száz □-örel, vagy 1–2 holddal meg is toldották gazdaságukat. Akik nem írták alá a szerződést, évekig húzódó pereskedésbe bonyolódtak, s ennek során mindenüket elvesztették.

A rendelkezésre álló kevés forrás nem elegendő arra, hogy részletesen és pontosan beszámolhassunk a helvéciai szőlő- és bortermelés számszerű eredményeiről. Az azonban bizonyos, hogy századunk első évtizedében már több száz holdon virultak a szőlőültetvények. A kecskeméti-fülöpszállási vasútvonalon Helvécia állomást kapott, ezáltal könnyebbé vált az értékesítés. A szállítási költségek jelentősen csökkentek, hiszen a kereskedők a helyszínen vették át a szőlőt és a bort. A borkezelési és -tárolási gondokat az 1905-ben a Strázsa-hegy mellett Székely Ödön tervei alapján felépített kastély hatalmas borpincéje oldotta meg. A korszerűen berendezett pincében Franciaországból hozatott nagy teljesítményű szőlőpréseket és nagy űrtartalmú cement- és fahordókat helyeztetett el Weber. Ebben az időben mintegy 10–12 ezer hektoliter bort tudtak itt tárolni.

A következő években Weber egyéb üzleti vállalkozásai (erdélyi szénbányák, gépgyárak stb.) csődbe jutottak, megbízottjai sikkasztottak, bérlői becsaptak. Adósságai és helvéciai részvényes társai kifizetésére kénytelen volt a társaság szőlőterületét 1912-ben eladni. De meg kellett válnia kerepesi birtokától is. Ez már túl sok volt ennek az energikus és hallatlan munkabírással rendelkező embernek: agyvérzést kapott, amiből felépült ugyan, de vállalkozó kedvét és képességét többé nem nyerte vissza. Kerepesen bérelt házat, s elszegényedve ott halt meg 1935. szeptember 24-én 92 éves korában.

A helvéciai szőlőtelepet először a Földhitelintézet, majd tőlük a Magyar–Olasz Bank Rt. vette meg. Weber fia, Weber Aladár mindössze 100 holdat tudott visszavásárolni. Az első világháború után a részvénytársaság újabb szőlők megvételével növelte a helvéciai birtok területét. Grüssner Zoltán irányításával számos korszerűsítést hajtottak végre a szőlőtermesztésben és a borfeldolgozásban, és egy virágzó tőkés szőlőtermelő gazdasággá szervezték át, illetve futtatták fel. A két világháború közötti értékesítési válságot – csakúgy, mint a

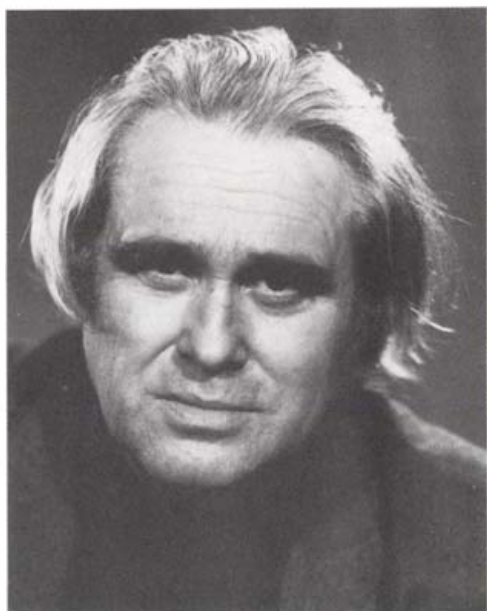
¹⁴ BKML Kecskeméti városi iratok 4470–1905. 18.717/905.

¹⁵ A helvéciai szőlőtelep kezdeti időszakára nézve lásd: *Pintér János*: A kecskeméti „Helvécia” szőlőtelep megalakulása és első évtizede. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1984–1985. Bp. 1986. (Szerk. Für Lajos) 149–172. old.

tovább gyarapodó helvéciai paraszti szőlőbirtokok – a nagyobb arányú csemegezőlő-termelésre való áttéréssel vészelték át. A második világháború után a részvénytársaság szőlőterületének nagy részét (2600 kh-t) az 1945. évi földosztás során szétparcellázták, majd a szőlősgazdák néhány év múlva „önként” felajánlották az államnak, így jött létre a Grüssner irányította mintabirtok romjain a Helvéciai Állami Gazdaság. A paraszti szőlők az 1970-es évektől háztáji szőlők formájában újultak meg.

Wéber Ede Magyarországon korát megelőzve úttörő munkára vállalkozott. A sívó homokon varázsolt virágzó szőlőkultúrát, tőkés nagyvállalkozás formájában. Hogy ezzel anyagilag csöbe jutott, nemcsak az ő hibája volt. De az alapokat megvetette, s érdemei elévülhetetlenek. Abban, hogy Kecskemét határában olyan borokat termelnek, melyek révén országszerte, sőt külföldön is ismert ez a kis település, az Wébernek köszönhető. Nem véletlenül viseli ma is a Helvécia nevet.

Dr. Pintér János

Pesovár Ferenc

Tíz esztendővel ezelőtt, 1983. február 27.-én, életének 53. évében halt meg Pesovár Ferenc néprajzkutató, a székesfehérvári István Király Múzeum néprajzi osztályának vezetője. Ebből az alkalomból munkásságáról emlékkiállítás rendeztünk Székesfehérváron a Fekete Sas Patikamúzeumban, életművét, alakját munkatársai, barátai az István Király Múzeumban lezajlott emlékülésen idézték föl. Magam, aki egy évtizeden keresztül a legközvetlenebb munkatársaként dolgoztam, úgy emlékezhetek a legméltóbban Pesovár Ferencre, hogy felhívom a figyelmet munkásságának máig is ható értékeire.

Veszprém megye szülötte

Pesovár Ferenc Herenden született 1930-ban, ahol édesapja községi jegyző volt. A magyar és a német néphagyomány megbecsülését a szülői házban tanulta. Ósei Dél-Morvaország részben német lakosságú területéről, Uherské Hrádiště környékéről települtek Herendre a